

УДК 378.015.31:17.022.1***К.І. Чорна, м. Київ*****ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ
ЯК МЕХАНІЗМ СТАНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ
ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ**

У статті розкривається сутність гуманізації виховного процесу як механізму становлення культури гідності зростаючої особистості. Зроблено аналіз гуманістичної та авторитарної педагогіки.

Ключові слова: культура гідності, гуманізація навчально-виховного процесу.

Розбудова в Україні суверенної незалежної правової демократичної соціальної держави, метою якої є піднесення української нації до найвищого для сучасної епохи рівня цивілізації, зобов'язує вітчизняну педагогіку переорієнтувати виховання з держави на Людину, виховати активного суб'єкта громадянського суспільства, який міг би відстояти та поліпшити і себе, і державу.

Становлення відкритого демократичного суспільства й правової держави в Україні передбачає, заміну старих авторитарних зовнішніх способів регулювання поведінки людей на нові, внутрішні регулятори, орієнтовані на особистостей з більш високим рівнем гуманістичної моральності. Одним із таких регуляторів є почуття власної гідності, так як саме через нього здійснюється найбільш ефективний моральний спосіб корекції поведінки людини, яка добровільно у цілковитій відповідності, гармонії зі своїми почуттями й переконаннями здійснює вчинки, що відповідають моральним вимогам суспільства.

В 1996 році в ст. 3 Конституції України задекларовано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. В ст. 21 наголошено, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. В ст. 28 записано, що кожен має право на повагу його гідності [6].

Дані положення були розвинуті у Державній національній програмі „Освіта” („Україна ХХІ століття”), Законах України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності”, „Концепції гуманістичного виховання дітей та учнівської молоді”.

Закладена в цих документах методологія виховання надає пріоритет розвиненій особистості, її самовизначенню, самореалізації, ідентифікації із загальнолюдськими і національними цінностями, відповідає міжнародній стратегії розвитку освіти та унеможливорює заперечення прав дитини, закріплених у відповідній Конвенції ООН.

Окрім загальнодержавної зацікавленості у вихованні культури гідності дітей та учнівської молоді не менш важливою є особистісна

нагальна потреба народу України в створенні умов для вільного саморозвитку, реалізації своїх прав і свобод, поваги власної гідності. Останнє обумовлюється тим, що гідність була, є і завжди буде життєвою необхідністю, надцінністю й домінантною ознакою особистості. Це показник вищої моральної самосвідомості, до якої мусить піднятися молода людина.

Особливого значення ця проблема набуває в епоху глобалізації. У глобальному світовому суспільстві молодь не повинна втрачати свою людську гідність, індивідуальність, глибоке відчуття єдності з українським народом, повагу до його духовних, моральних і культурних надбань. Незалежно від свого етнічного походження та світогляду учень має отримати змогу дізнатися про духовне коріння української нації, моральні цінності й традиції інших етносів, які складають єдиний народ України. Це сприятиме взаємному порозумінню, консолідації українського народу, вихованню культури власної і національної гідності.

Проблема гідності сьогодні розглядається як правова, філософська, етична, психологічна, психотерапевтична, педагогічна категорія. Відповідно відбулась диференціація цього поняття.

У словнику з етики за редакцією І.Кона зазначається, що, з одного боку, усвідомлення людиною власної гідності є формою самосвідомості і самоконтролю особистості, на ньому базується вимогливість до себе. Утвердження і підтримання своєї гідності передбачає здійснення моральних вчинків. Розуміння власної гідності поряд із совістю і честю є одним зі способів усвідомлення відповідальності перед собою як особистістю. З іншого боку, гідність особистості вимагає і від інших людей поваги, визнання відповідних прав [8, с. 23].

Психолог, Рибалка В.В виокремлює такі види гідності: національна; соціальна; рольова гідність громадянина, громадського діяча, політика, керівника, менеджера; особистісна, індивідуальна; професійна честь і гідність робітника, лікаря; гендерна – чоловіка і жінки, сина і доньки; вікова: дитини, юнака, молодої і дорослої людини, пенсіонера, довгожителя; справжня і псевдо гідність, негідність і безчестя; відкрита і прихована, демонстративна і замаскована; відносна й абсолютна [7, с. 46].

На наш погляд, це досить розгалужене трактування видів гідності чітко не виокремлює людську гідність та особистісну, а подекуди дублює риси професійної та соціальної гідності.

З точки зору сучасного права, **людська гідність** виражає уявлення про безумовну цінність кожної людини. Право на гідність є невід'ємним правом кожної людини. Воно зафіксовано у міжнародних документах, зокрема, у „Загальній декларації прав людини”, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН і ратифікованій Україною. Визнання гідності кожної людини впливає з принципу гідності всіх людей, прав на повагу

безвідносно до соціального статусу, віку, професії, етнічних і реальних чеснот. Таке визнання є неодмінною передумовою моральних відносин між людьми. Визнання суспільством людської гідності розглядається вченими як кредит, наданий людині для її самореалізації та морального вдосконалення.

У словнику-довіднику для соціальних педагогів і соціальних працівників за редакцією А.Й. Капської розрізняється громадянська і людська гідність, де:

Громадянська гідність – поняття моральної свідомості, що відбиває розуміння і реалізацію людиною своїх основних прав і обов'язків перед суспільством і передбачає глибоке розуміння людиною соціального змісту і наслідків своєї професійної діяльності.

Людська гідність – етичне і психологічне поняття, в якому фіксується уявлення про цінність людини як особистості; категорія соціальної психології, що означає ставлення до самої себе (на основі адекватної самооцінки) і ставлення до неї інших людей; поняття моральної свідомості, в якому втілені уявлення про цінність людини як моральної особи; категорія етики, що визначає особливе моральне ставлення до неї суспільства, де визначається цінність власної гідності [9, с. 5].

Отже, **людська гідність** означає значущість індивіда як людини, представника людства, незалежно від її належності до тієї чи іншої соціальної спільноти та становища в суспільстві.

О.Вейнінгер, Б.Паскаль, Е.Фромм справедливо вважали основою людської гідності і чинником її розвитку почуття любові до самого себе та інших людей, оскільки любов до себе характеризує і здатність любити інших. Любов неможлива без турботи і поваги до гідності і поваги до оточуючих.

Людська гідність через систему соціальних зв'язків є вихідною у взаємовідносинах між людьми і знаходить своє безпосереднє відображення у гідності кожної людини – **особистісній гідності**.

Проблема почуття власної гідності у психологічній та філософській літературі розкривалась у таких аспектах: гідність і сенс життя, загальнолюдські цінності (Є.Трубецкой, Г.Тульчинський); гідність та відповідальність (М.Бердяєв, О.Вейнінгер); гідність як самоцінність (Г.Банделадзе, І.Кант); гідність і самоповага (Л.Виготський, І.Кон, В.Столін, І.Чеснокова та ін.).

Наукову цінність для нашого дослідження представляють роботи сучасних психологів, присвячених дослідженню самосвідомості (О.Кононко, І.Чеснокова, В.Століна), самоповаги, самооцінки і Я-концепції (Т.Шибутані, В.Куніцина), саморегуляції моральної поведінки особистості (С.Рубінштейн, В.Чудновський, В.Братусь та ін.), культурологічних та аксіпсихологічних аспектів проблеми честі і гідності особистості (В.Рибалка).

Вітчизняні та зарубіжні психологи (В.Мясіщев, Л.Божович, С.Рубінштейн; Б.Ананьев, І.Чеснокова; І.Кон, В.Столін; Карл Роджерс, Р.Бернс та ін.) вказували на взаємозв'язок та важливість ролі самоставлення, у формуванні гідності особистості.

Зокрема, О.Л.Кононко підкреслювала, що особистість з почуттям власної гідності має здатність підтримувати своє повноцінне буття, розраховувати на себе, брати до уваги свій природний потенціал, заявляти про себе іншим людям, відстоювати свої права, докласти зусиль для власного благополуччя. Науковець зазначала, що така особистість, вмiє:

- оптимістично ставиться до власних можливостей, довіряє собі, за умови відсутності поряд дорослого покладається на власні сили;

- володіє адекватними засобами допомоги та підтримки себе у складних ситуаціях, конструктивно діє у нових умовах;

- як правило, поводить по відношенню до себе та інших чесно і правдиво;

- цікавиться собою: спостерігає, аналізує свої дії, досягнення, вчинки; придивляється до зовнішності, запитує про внутрішнє життя;

- схвалює себе за певні здобутки, поважає за позитивні якості, вчинки, високі досягнення у певних сферах життєдіяльності;

- знає, що їй вдається краще, а що – гірше; має уявлення про те, що не може бути бездоганною й успішною в усьому;

- покладається не лише на оцінки авторитетних людей, але й на реальні кількісно-якісні показники результату своєї діяльності, довіряє власній самооцінці;

- здатна поводитися совісно за відсутності контролю дорослого та його стимулюючих впливів [5, с. 256].

Аналіз філософської і психологічної літератури та практики показав, що найбільш нерозвиненим видом гідності є національна гідність дітей та шкільної молоді. Втім, становлення громадянського суспільства в Україні можливе лише за умови трансформації етнічних спільнот у спільноту політичну, об'єднану спільними цінностями та пріоритетами, тобто політичну націю. Вона не є самоціллю, а засобом для мобілізації народу заради досягнення більшої мети: відстояти незалежність, поліпшити добробут людей, зробити цивілізаційний стрибок. Іншими словами, нація – це пружина у механізмі. Від міцності та пружності матеріалу, з якого вона зроблена, залежить надійність і продуктивність роботи даного механізму. Цим матеріалом є наші цінності: те, що для нас дороге, що ми готові відстоювати. Як показав світовий досвід, найзаможніше живуть ті суспільства, які мають секулярні (світські цінності) й зорієнтовані на самовираження, найгірше ті – що сповідують лише традиційні цінності, не відкриті до прогресивних ціннісних орієнтацій сучасності та дбають про виживання. Цінності змінюються дуже повільно. Тому в нас домінують

цінності закритого суспільства, яке не готове до змін. Якщо ж ми прагнемо прогресивного поступу, то маємо дбати про зміну цінностей, які не відповідають вимогам сучасної цивілізації. І тут нація, як об'єкт змін, може привести нас до якісно-нового життя. Однією з провідних передумов цивілізаційного стрибка України є розвиток базової цінності підрастаючого покоління – національної гідності. Відповідно національна гідність, толерантність та взаємоповага між представниками різних культур, які присутні в сучасному українському суспільстві, є основою успішної співпраці у різних соціальних групах: школі, сім'ї, родині, місцевій громаді, трудових колективах, громадських організаціях тощо.

Виходячи з цього, співробітниками лабораторії будуть розроблені та апробовані методики та досліджені педагогічні умови формування таких **видів гідності** дітей та учнівської молоді:

- людська гідність (правовий аспект) – Я – дитина, людина, європеець, представник людства;
- особистісна, власна гідність – Я – учень, гуманіст, майбутній спеціаліст, нащадок і продовжувач славного роду;
- національна гідність – Я – українець, творець себе і держави, нації.

Розкриваючи сутність поняття „культура гідності особистості” ми виходили з того, що цей феномен значною мірою залежить від сучасного розвитку права й етичної культури. Це відповідає базовому розумінню культури особистості як гармонії знань, умінь і ставлень. Знання й уміння опосередковують ставлення. Ставлення – це реальний дійсний зв'язок, який встановлює людина з суб'єктами і об'єктами оточуючої дійсності в своїй свідомості. Це зв'язок „Я – Я”, „Я – Ти”, „Я – суспільство, нація”. Показниками ставлення особистості є її якості, які опосередковано несуть в собі значиме для людей – цінність. Оскільки саме визнання людини найвищою цінністю, а її прав пріоритетними, характеризує найвищий рівень досягнення сучасної цивілізації, ми дійшли висновку, що **культура гідності особистості – це ціннісне ставлення до себе, до інших, до нації**. Тому важливим напрямом виховання є становлення системи ціннісного ставлення особистості до оточуючого соціального і природного довкілля та самої себе, до своєї людської, власної і національної гідності. Пріоритетною умовою розвитку культури гідності зростаючої особистості є гуманізація виховного процесу.

Гуманізація навчально-виховного процесу – це сучасна науково-практична педагогічна стратегія, яка ґрунтується на визнанні дитини, її життя, здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю.

Методологічною основою гуманізації навчально-виховного процесу є філософський принцип гуманізму, який був започаткований в епоху античності, проголошував людину мірою всіх речей і розглядав її як вище творіння природи (Протагор). Як глобальна філософська система поглядів

гуманізм набував якісних змін з розвитком людства і створив основу провідної світової орієнтації прогресивних суспільних рухів.

Сучасний гуманізм визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, вважає благо людини критерієм оцінки державних та соціальних інститутів, а принципи рівноправності, справедливості, людяності – нормою моральних стосунків між людьми.

В ХХ ст. ідеї гуманізації впроваджували в практику видатні педагоги Дж. Дьюї, А. Маслоу, М. Монтесорі, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Р. Штайнер. Особливо хотілося б підкреслити роль В.Сухомлинського в гуманізації педагогіки. При тодішньому класовому підході до виховання ідеї гуманізму були не просто інноваційними, а й небезпечними для автора. Лише великий авторитет В.Сухомлинського дозволив йому уникнути переслідувань влади, хоча й не позбавив відкритих цькувань опонентів. У своїй загальнонавчальній роботі „Серце віддаю дітям” український педагог довів, що основною метою гуманістичної педагогіки є творчий розвиток особистості. Це квінтесенція справжнього гуманістичного ставлення до дитини. Адже дитину можна любити по-різному: авторитарно „люби як душу, тряси як грушу”, пасивно „обійняти і плакати”.

Російська наука в даній царині представлена іменами Ш. Амонашвілі, О. Бондаревської, О. Газмана, Л. Маленкової, Н. Щуркової.

25 років назад в 1986 р. в Переделкіно група учителів-новаторів проголосила маніфест „Педагогіки співробітництва”. Ідеї підхопили сотні тисяч педагогів. 17.07.2011 року за ініціативою Ш.А.Амонашвілі спільно з прихильниками гуманної педагогіки Росії, Грузії, України, Латвії, Литви, Естонії був прийнятий „Маніфест гуманної педагогіки”. В ньому подані відмінності авторитарної і гуманістичної педагогіки:

- **авторитарна педагогіка** будує свої відносини з дітьми на основі заохочень і покарань, примусу – **гуманістична педагогіка** базується на ідеях духовної спільності, співробітництва і співтворчості;

- **а. п.** орієнтована на формування знань, умінь і навиків – **г. п.** – на облагородження серця і розуму, а знання – засіб досягнення мети;

- **а. п.** враховує психологічні особливості дітей – **г. п.** приймає дитину такою, як вона є;

- **а. п.** пристосовує особистість до життя – **г. п.** виховує перетворювача життя, активного суб’єкта громадянського суспільства;

- **а. п.** – монологічна з дітьми – **г. п.** веде постійний діалог;

- **а. п.** будується на аксіомах зло – наказується, добро – заохочується, лінь – осуджується, старання – заохочується – **г. п.** – любов виховується любов’ю, доброта виховується добротою, успіх успіхом, благородство і гідність – благородством і гідністю, великодушністю.

З набуттям Державного суверенітету України вітчизняними науковцями І. Баллом, І. Бехом, С. Гончаренком, А. Бойко, К. Журбою, А. Капською, О. Кононко, В. Киричок, О. Сухомлинською, К. Чорною формується гуманістична парадигма гуманізації навчально-виховного процесу основні риси якої визначено Декларацією прав людини, проголошеною і затвердженою Генеральною Асамблеєю ООН.

Важлива роль у вирішенні проблем гуманізації навчально-виховного процесу належить позакласній діяльності, оскільки сама її специфіка дає оптимальну можливість дітям отримувати не лише моральні уявлення, а й розвивати моральний досвід, проявляти людяність, реалізовувати свої потреби й інтереси, залучатись до суспільних відносин, знаходити своє місце в житті.

Мета сучасного навчально-виховного процесу – не тільки надати дитині ґрунтовні знання, а й виховати моральну, творчу, унікальну, відкриту до сприйняття нового досвіду особистість, здатну вирішувати свої життєві проблеми й спроможну успішно самореалізовуватись в соціумі як громадянин-патріот, демократ, гуманіст, професіонал, сім'янин.

Гуманістичний потенціал навчання має пов'язуватися, в першу чергу, зі змістом навчального матеріалу, з тією науковою і етичною інформацією, яка повинна виступати значною часткою понятійної системи того чи іншого навчального предмету.

Гуманізація навчально-виховного процесу мусить здійснюватись так, щоб питома вага навчальної інформації про навколишній світ гармонійно узгоджувалася з інформацією, пов'язаною з особистісним становленням, з процесом вдосконалення моральної свідомості й поведінки дітей.

Успішній реалізації даних завдань сприяє найновіша концепція особистісно орієнтованого виховання, розроблена І. Бехом, яка втілює гуманістичні ідеї в освітній галузі. Її автор обґрунтував наукові вимоги, що стали основою створення ефективних навчально-виховних технологій. Це – „формування у суб'єкта здібностей і бажання усвідомлювати себе як особистість”, „культивування у вихованця цінності іншої людини”, „розвитку у вихованця досвіду свободи приймати особисті рішення, відповідати за них”, що є основою культури гідності особистості. Дані положення є базовими для розуміння сутності гуманістичної педагогіки альтернативної авторитарній.

Яскравим прикладом авторитарної педагогіки є відома притча про те, як батько наказав синові посадити розсаду в верх корінцями. Син не послухав батька і посадив розсаду так, як потрібно – корінцями вниз. Побачивши це батько розлютився, а син запитав: „А що б виростло, якби я посадив так, як ти велів?” „Слухняність, сину мій”, – була відповідь батька.

Які наслідки такої слухняності? Очевидно, – безвідповідальність, відсутність творчості, розуміння безглуздості дії, відчуття зневаги до себе, своєї роботи.

І.Д. Бех, розробляючи психологічні механізми гуманістичного впливу на особистість, в своїх „Ста ключах виховного успіху” назвав таку слухняність – принизливістю дитини [3, с. 28]. В цій же роботі він наголошує на праві вихованця на заперечення морального рішення вихователя [3, с. 17]. Тут же розглядається покроковий шлях від учинку вихованця за механізмом наслідування до вчинку за механізмом усвідомлення [3, с. 39], тенденція виходу особистості за межі нормативних приписів у виховному процесі [3, с. 33]. Особливу увагу І.Д. Бех приділяє формуванню плідотної рефлексії вихованця як одного з ключових намагань педагогів.

Аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури та практики показав, що ефективність гуманізації навчально-виховного процесу підвищується якщо:

- педагоги усвідомлюють, що виховання – єдина зброя (засіб), яка може захистити дитину від алкоголізму, наркоманії, порнографії, проституції, жорстокості, криміналу, молодіжного фашизму, хамства, дратівливості, лайки, страху, безкультур'я, цинізму, національної і релігійної нетерпимості, зневаги до власної гідності;

- педагоги будуть культивувати в собі дієве терпіння, мудрість, вірити в позитивний потенціал кожної дитини;

- впроваджується цілісний підхід до навчально-вихованого процесу;

- створений гуманний виховний простір, що передбачає не лише комфортне зовнішнє середовище, а й духовний простір вихованця і педагога, в якому представлена вся гама цінностей культури й здійснюються соціальні, індивідуальні вибори та самореалізація особистості;

- пріоритетною є ціннісно-сміслова сфера розвитку особистості, тобто перехід від парадигми формування особистості із заданими властивостями до виховного процесу, що забезпечує особистісний розвиток школярів, підтримку їх індивідуальності і самобутності, реалізацію їх сутнісних сил, повагу гідності;

- виховний процес здійснюється в широкому контексті духовної культури;

- особистісно орієнтована технологія сприяє реалізації психологічного механізму формування цінностей гуманістичної моралі громадянського суспільства;

- у ставленні педагога до вихованця виявляється щира любов, повага автономності, самопочуття інтересів дитини, зацікавленість у його долі,

оптимістична віра в дитину, відсутність прямого примусу, пріоритет позитивного стимулювання;

- наукоємний процес взаємодії педагогів і вихованців має форму співпраці і співдружності, забезпечує право дитини на вільний вибір, на помилку, на власну точку зору;

- забезпечується створення педагогічно доцільних моральних ситуацій, які б враховували потреби, почуття, мотиви, здібності дітей, їх реальне життя; стимулюється суб'єктна позиція вихованця від мети до підсумків;

- виховується ціннісне ставлення до Батьківщини, нації, до світу, до іншої людини, до самого себе;

- вихованці беруть активну участь у відродженні національних цінностей України в діяльності, спрямованій на гуманізацію суспільства;

- йде орієнтація на добро, свободу, відповідальність та совість як базові категорії моралі громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балл Г.О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності // Педагогіка та психологія. – 1994. – № 3. – С. 24.
2. Бех І.Д. Гуманізація виховного процесу / І.Д. Бех // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 155–156.
3. Бех І.Д. Сто ключів виховного успіху / І.Д. Бех // Шкільний світ. – № 21–23, червень 2009 р.
4. Гончаренко С.У. Гуманізація освіти // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 156–158.
5. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості / Олена Леонтіївна Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 256 с.
6. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, с. 141. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2952–VI (2952–17) від 01.02.2011, ВВР, 2011. – № 10. – 68 с.
7. Рибалка В.В. Аксиологічні основи психологічної культури особистості: Навч.-метод. посіб. / Валентин Рибалка. – Чернівці; „Технодрук”, 2009. – 228 с.
8. Словарь по этике / Под ред. И.С. Кона. – М.: Политиздат, 1981. – 430 с.
9. Словник-довідник для соціальних педагогів і соціальних працівників / [за редакцією А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової]. – К.: 2000. – 260 с.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / Василь Олександрович Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1997. – Т.4. – 637 с.

В статье раскрывается сущность гуманизации учебно-воспитательного процесса как механизма становления культуры достоинства подрастающей личности. Представлен анализ гуманистической и авторитарной педагогики.

Ключевые слова: *культура достоинства, гуманизация учебно-воспитательного процесса.*

The article concerns the essence of the humanization of educative-up-bringing process as a mechanism of the growing of dignity's culture of a young person. The analyses of humanistic and authorized pedagogics has been presented.

Key words: *dignity's culture, humanization of educative-up-bringing process.*